

Новиков А. О.,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка

СІМ ТАЄМНИЦЬ МАРКА КРОПИВНИЦЬКОГО

Анотація. Наукова праця присвячена висвітленню невідомих і маловідомих фактів із біографії Марка Кропивницького, про які він не знав чи не хотів говорити із цензурних міркувань. Ці факти стосуються як самого драматурга, так і його найближчих родичів – передусім батьків і молодшого брата Володимира. Спираючись на епістолярну й мемуарну спадщину, архівні джерела, автор статті вперше вводить у науковий обіг матеріал, який дає змогу сформулювати більш цілісне уявлення про письменника.

Ключові слова: дата народження М. Кропивницького, дворянське походження, кріпацький оркестр, народницький рух, Київський університет, дуель, кохання.

Постановка проблеми. Останнім часом посилилась увага до життя і творчості засновника театру корифеїв, відомого українського актора, режисера й драматурга Марка Кропивницького. Зумовлено це передусім тим, що в липні 2016 року в рамках декомунізації колишній Кіровоград отримав ім'я цієї видатної особистості. Літературний і театральний доробок М. Кропивницького свого часу потрапив у поле зору І. Франка, С. Єфремова, Д. Антоновича, М. Вороного, П. Руліна, І. Пільгука, М. Возняка, Л. Мороз, Р. Пилипчука та багатьох інших дослідників. Низка науковців присвятила вивченню життя і творчості митця свої докторські та кандидатські дисертації, монографії. Серед останніх – М. Йосипенко («Марко Лукич Кропивницький») [2], П. Киричок («Марко Кропивницький. Нарис життя і творчості») [3], А. Новиков («Художній універсум Марка Кропивницького») [7]. На особливу увагу заслуговує розвідка М. Смоленчука «Марко Кропивницький і його рідний край» [8], у якій автор репрезентує свої знахідки, пов'язані з датою народження драматурга, прототипами деяких його літературних героїв тощо.

Мета розвідки – висвітлити деякі затемнені сторінки із життя Марка Кропивницького, а також членів його родини – батьків і молодшого брата Володимира.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стосовно дати народження Марка Кропивницького існують розбіжності. Так, Микола Смоленчук у праці «Марко Кропивницький і його рідний край» (1971) зауважує, що в знайденій ним метричній книзі Покровської церкви села Бежбайраки записано, що драматург з'явився на світ 10 травня (22 травня за новим стилем) 1840 року. Згадана обставина через багато десятиліть після смерті митця стала підставою для прийняття цієї дати як офіційної. Однак парадокс у тому, що сам драматург днем свого народження вважав 25 квітня (7 травня) 1840 року. «Я родився в с. Бешбайраках 25 апріля 1840 р.», – написав він власною рукою у своїх спогадах під назвою «Автобіографія (За 65 років)», над якими працював в останній рік свого життя. Є й інший важливий документ із цією ж датою, створений митцем двома роками раніше, – «Спогади про Бобринець і бобринчан (Спогади Марка Лукича Кропивницького)». Про 25 квітня як свій день

народження згадує М. Кропивницький також у листах до друзів. Так, 13 квітня 1885 року в листі до Павла Карпинського він пише: «А я був 25 апреля іменинник, і хоч би одна каналья з харківців догадалась стукнути два слова... Зато одесити і кивці почтили» [5, с. 342].

Драматургів син Володимир у книзі «Із сімейної хроніки Марка Кропивницького (Спогади про батька)» теж називає цю дату як день народження батька: «Свої іменини 25 квітня він проводить у сім'ї» (мається на увазі 1900 рік) [4, с. 61]. Навіть ім'я Кропивницького опосередковано вказує на 25 квітня – день святого Марка. Особливої ваги ця обставина набирає на тлі того, що мати письменника щиро вірила в різні прикмети. «Покійна мати, – згадував драматург, – моє народження оповила чималою фантазією, наприклад, розказувала, що нібито цілий день над двором, де ми мешкали, літали два орли і все клекотали, далі посідали на величезній тополі і дивились на неї, вона ж сиділа в той час на ганку і дивувалась смілості орлів. <...> Розказувала ще деякі прекмети та я вже позабув» [5, с. 154–155]. Подібною поведінкою відзначалась Капітоліна Іванівна й у подальші роки свого життя.

Звідки з'явилась інша дата в метричній книзі, можна лише здогадуватись. Дуже ймовірно, що це елементарна канцелярська помилка. До метричної книги, замість дати народження, могли внести дату реєстрації народження дитини. Тим більше, що батько Кропивницького появу на світ нащадка швидше за все святкував не один день. Із мемуарів драматурга відомо, що гарно погуляти Лука Іванович любив ще до одруження. Неабиякий запій був у нього й після того, як його покинула дружина. «Почали одвідувать батька приятели, подаючи різні поради та запиваючи кожну раду горілкою та вишнівкою, – згадував письменник. – <...> Повелось мало не щоденне п'янство. <...> І так протягнулось діло до зими» [5, с. 157]. А тут був такий привід. Вельми сумнівно, щоб в освіченій дворянській родині Кропивницьких не знали, коли насправді народився син.

Чимало білих плям і в біографіях батьків Кропивницького та інших його прашурів. Батько митця – Лука Іванович – народився 30 жовтня 1807 року (18 жовтня за старим стилем) у сім'ї збіднілого дворянина Івана Кропивницького. Проте станіві привілеї останнього не були підтвержені. І це притому, що прашури його по батьківській лінії належали до литовського, а потім польського дворянства. Навіть батько Івана Кропивницького (теж Іван), а також старші брати Яків, Йосип і Степан були визнані спадковими дворянами (це випливає зі «Справи Волинського дворянського депутатського зібрання...») [1, л. 95], а він, найменший, чомусь ні. Відтак напрошується висновок, що Іван Кропивницький, очевидно, чимось завинив перед російською владою, а відтак потрапив в опалу.

Немає жодного сумніву, що глибинна причина цієї проблеми має політичне підґрунтя, її сутність полягає в тому, що після

приєднання Поділля до Російської імперії наприкінці XVIII ст. царський уряд не всю українську шляхту автоматично зрівняв у правах із російськими дворянами. Від багатьох старовинних родів, що століттями мешкали в цьому краї, царські чиновники вимагали додаткових підтверджень їхньої належності до привілейованого стану. Передусім це стосувалося тих, кого підозрювали в тому, що вони брали участь у збройних повстаннях проти російської експансії. У таких випадках паперова тяганина могла тривати багато десятиліть і незрідка закінчувалася нічим.

Клопотання про відновлення статус-кво розпочав батько Марка Кропивницького Лука Іванович. Естафету в нього перейняв син. У своєму посланні до сенату від 29 квітня 1904 року драматург зазначав, що спочатку його батько, а потім уже й він сам надсилав різні довідки та виписки по цій справі до Волинського депутатського зібрання, однак звідки кожного разу традиційно надходили повідомлення про те, що не вистає якихось важливих паперів. Коли ж задовольнялися ці вимоги, висувалися нові.

Своїми клопотаннями про належність до дворянського стану Кропивницький до певної міри повторив долю Карпа Тобілевича – батька братів Тобілевичів. Останнього імперська влада змусила в офіційних документах іменуватися міщанином, «доказуючим дворянство», і це «доказування» дворянського титулу стало сенсом майже всього його життя, тоді як діти дивилися на батькові клопоти з іронією. Цей епізод із біографії Карпа Адамовича знайшов, як відомо, відлуння в комедії його сина Івана Тобілевича (Карпенка-Карого) «Мартин Боруля». Прикметно, що М. Кропивницький теж не оминув увагою питання, пов'язаного зі своїм «аристократизмом», що в зашифрованому вигляді відбилося в його комедії «Хоть з мосту в воду головою» [6, с. 350].

Далеко не все однозначно й із походженням матері М. Кропивницького. Зростала вона в дуже бідній сім'ї колишнього кріпака Івана Андрійовича Дубровинського, де брудна лайка та фізичне покарання було справою буденною. Але родзинка полягає в тому, що для Капітоліни Іванівни ця родина була прийомною. Насправді матір'ю її була поміщицька донька, а батьком – офіцер, котрий обіцяв узяти з нею шлюб, але пішов на війну й там загинув. А той, хто за документами вважався Дубровинським, у дійсності був кріпаком-музикантом із поміщицького оркестру в Ярославській губернії. У його житті теж мала місце неабияка драма, пов'язана з коханням. Прикметно, що пасією цього молодого кріпака так само була поміщицька донька, яка теж завагітніла. Тоді, аби її милого не закатували, вона упросила справжнього капельмейстера Дубровинського, який уже був при смерті, віддати її коханому свої документи. Так кріпак-музикант став колезьким регістратором Іваном Дубровинським. Однак, коли він уже жив на Херсонщині, місцевий поміщик, у якого новоспечений Іван Дубровинський служив диригентом, помітив, що той зовсім не знає української мови, хоча й видає себе за тутешнього. Під час приватної бесіди пан зрозумів, що це біглий кріпак. Поміщик пообіцяв не видавати втікача, але за умови, що він одружиться з його коханкою, в якій було двоє дітей – хлопчик від самого поміщика й дівчинка від його доньки. Ця дівчинка й стане в майбутньому драматурговою матір'ю.

Одружившись із чужою коханкою, колишній кріпак отримав гарний посаг від поміщика, але засумував і став безпробудно пиячити. Непереборна пристрасть до алкоголю, зрештою, і вкоротила йому віку. «Коли Д[убровинський] напивався, – зга-

дував у своїх мемуарах М. Кропивницький, – то розгонив всю сем'ю: жінка ховалась по горищах, по стайнях та повітках, діти розбігались по слободі, по мужицьких хатах» [5, с. 152–153]. Крім цих двох дітей, у його сім'ї народилося ще п'ятеро синів і одна донька. Найбільше він знущався над прийомними. У своїх спогадах драматург залишив яскраву картину знайомства своїх батьків: «Перед тим, як познайомитись моему отцеві з матір'ю, Д[убровинський] капельмейстрував у генерала Б[утов]ського в слободі Комишоватій за п'ять верстов від Живанівки. Раз батько, їдучи верхи від свого приятеля через Комишувату, почув страшений крик і гвалт. Зупинивши коня проти помешкання капельмейстера Д[убровинського], він почув жіночий плач і прохання: «Рятуйте, хто в Бога вірує...» Швидко скочивши з коня і припнувши його до тину, вбіг в подвір'я до капельмейстера, і перед його очима з'явився такий малюнок: дівчина без сорочки була прив'язана вішками до драбини, у неї вся спина була в кривавих смугах, а Д[убровинський], держачи в руці палицю, кричав: «Гавари, стерва, где мать схавалась?..» [5, с. 153].

Цей непересічний епізод із життя матириного вітчима постійно хвилював художню яву М. Кропивницького, і згодом він його втілював у п'єсі «Перед волею» (1899), створивши захопливу історію про велику людську драму. Крім вольової поміщицької доньки Ориси та її коханого – молодого скрипаля Юрка з батькового кріпацького оркестру, є тут, до речі, й літній капельмейстер із промовистим прізвиськом Діброва.

Капітоліна Іванівна була справжньою красунею, але водночас і дуже легковажною людиною, особливо в молоді роки (гени аристократів, очевидно, все-таки далися взнаки). Вона мала чудовий голос і грала на багатьох музичних інструментах (скрипці, гуслі, фортепіано, флейта, гітара), однак, потрапивши під вплив своєї ровесниці княгині Канкакузени, стала брати участь в оргіях місцевого панства й поступово занехаяла родину: подовгу жила в маєтку покровительки, а додому приходила ніби в гості. Коли ж синові виповнилося п'ять років, Капітоліна Іванівна остаточно покинула сім'ю заради гусарського ротмістра І. Рудзевича. Одного разу збрала свої найнеобхідніші речі, взяла найменшого сина Володю, який тоді був ще немовлям, його няньку, сіла в натачанку, в котру запряжено було четверо гнідих коней, і тільки її й бачили. Так малолітній Марко залишився напівсиротою при живій матері. Прикметно, що через багато років потому, коли він став уже відомим актором і письменником, мати несподівано прийшла до нього на квартиру в Харкові й відтоді залишалась у його родині до останніх днів. Проте, за словами драматургового сина Володимира, батько її, імовірно, до кінця так і не вибачив: у їхніх стосунках завжди було якесь напруження. Відчувалось, що на схилі літ Капітоліні Іванівні було соромно за окремі сторінки свого життя, про які вона воліла не згадувати.

Через деякий час після втечі дружини Лука Іванович зійшовся з нянькою своїх дітей Явдохою Петлішенко, яку викупив із кріпацтва. Офіційно одружитись вдруге він не міг, позаяк нерозірваним залишався перший шлюб. Мачуха дуже полюбляла горілку. Користуючись майже повсякденною відсутністю батька, який перебував на службі в князя Кантакузена в сусідньому селі Катеринівці, вона постійно влаштовувала в оселі п'яні вакханалії. «Не раз батько заставав Явдоху п'яною, – зауважував М. Кропивницький у своїх спогадах, – вона прикидалась хворою, обкладала собі голову капустяним листям або мокрими ганчірками і лежала в ліжку, ніби зовсім немощна»

[5, с. 158]. На долю ж Марка випадали здебільшого щоденна лайка та штурхани.

У новій батьковій сім'ї народилося двоє дітей – син Олександр і донька Наталія. Обоє мали прізвище матері – Петлішенко. Згаданий брат Марка Кропивницького – батько відомого українського актора Івана Мар'яненка. Останній своїм успіхом значною мірою зобов'язаний своєму уславленому дядькові, який, власне, і навчив його акторській майстерності.

Варто зауважити, що в першому шлюбі, крім Марка, у Луки Івановича було ще двоє дітей – старша донька Ганна (1839 року народження) і згаданий уже молодший син Володимир (1843 року народження). Останній помер будучи зовсім молодим. Згодом у своїх мемуарах Кропивницький зазначив: «У 1873 році приїхав до мене з Ананьєва брат мій Володимир, котрий був в реальній училищі преподавателем умілости (іскусств), він простудився на охоті, промочив ноги і схопив скоротечну чахотку. Полічився він у мене з місяць, але доктори порадили випроводити його з Одеси. Через два тижня, як від'їхав від мене, помер він в Ананьєві» [5, с. 229].

Микола Смоленчук вважає, що молодший брат М. Кропивницького був народником. Спираючись на спогади М. Сочеванова, чоловіка драматургової сестри Ганни Луківни, інші джерела, йому вдалося з'ясувати, що Володимир навчався в Другій київській гімназії, а потім в університеті (очевидно, в Києві). Однак за причетність до народницького руху його відрахували з вишу. «Ходив він од села до села, в драному кожущку, з довгою палицею, з торбою. Застудився й помер від гарячки». Поховано Володимира Кропивницького в Бобринці. «Цілком можливо, – зауважує М. Смоленчук, – що правду про брата драматург не розкривав з цензурних міркувань» [8, с. 30].

Опосередкованим підтвердженням того, що М. Кропивницький насправді міг приховати окремі епізоди з біографії молодшого брата, до певної міри є таємниці з його власного життя, про які він ніколи не згадував і поділився ними на схилі життя лише зі своїм сином Володимиром. В «Автобіографії (За 65 років)» драматург акцентує на тому, що навчання на юридичному факультеті Київського університету св. Володимира він занедбав після відвідин театру, оскільки до нестями закохався в акторське мистецтво, а відтак остаточно дійшов висновку, що його покликанням є сцена. Саме ця обставина, мовляв, і послугувала основною причиною того, що наприкінці 1863 року він повернувся до Бобринця, де заїжджі московські актори брат і сестра Соболеви створили драматичний гурток, активну участь в роботі якого брав, до речі, юний Іван Тобілевич (згодом відомий драматург Карпенко-Карий).

Проте насправді навчання в університеті М. Кропивницький залишив, очевидно, не з власної волі. Деяке світло на це, а також іншу таємницю метра проливають спогади його сина Володимира, який, зокрема, зазначає: «Повідав він мені якось про одну подію із його молодих років, про що не знали ні Надія Василівна, ні Костянтин Маркович (мається на увазі друга дружина М. Кропивницького і його прийомний син – А. Н.). Сидячи з батьком у ванні, я помітив у нього в паху старий слід від кулі. Тоді батько розповів мені про дуель, що була у нього з кимось багато-багато років тому. Підстава була романтична! Усі обставини, як і прізвища, швидко вивітрились із моєї пам'яті. Я не забув іншу його розповідь. На жаль, і тут я не пам'ятаю нічого, окрім найголовнішого. Мова йшла про притягнення

батька до відповідальності в час перебування його вільнослушачем Київського університету. Чи було це пов'язано з польським повстанням 1863 року, чи якимись іншими виступами студентів на політичному ґрунті – також не можемо сказати. В усякому разі, дуже чітко пам'ятаю, як батько, за його розповіддю, після дізнання й слідства був заарештований і просидів в одиночному ув'язненні більше двох тижнів. Після цього йому запропонували виїхати на батьківщину» [4, с. 132–133].

Висновки. Спираючись на епістолярну й мемуарну спадщину, архівні джерела, автор праці вперше вводить у науковий обіг матеріал, який стосується затемнених сторінок біографії Марка Кропивницького. Сім «розсекречених таємниць», котрі до певної міри проливають світло на окремі епізоди життя драматурга та його найближчих родичів, сприяють кращому розумінню глибинної сутності літературного доробку письменника.

Література:

1. Дело Вольнского дворянского депутатского собрания дворянского рода Кропивницких. Началось 1805 г. № 85. 95 л.
2. Йосипенко М. Марко Лукич Кропивницький. Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958. 324 с.
3. Киричок П.М. Марко Кропивницький. Нарис життя і творчості. Київ: Дніпро, 1985. 150 с.
4. Кропивницький В.М. Из сімейної хроніки Марка Кропивницького: (Спогади про батька). Київ: Мистецтво, 1968. 214 с.
5. Кропивницький М. Твори: в 6 т. Київ: Держлітвидав УРСР, 1960. Т. 6. 672 с.
6. Новиков А.О. Українська драматургія й театр від найдавніших часів до початку ХХ ст.: монографія. Харків: Сага, 2011. 408 с.
7. Новиков А.О. Художній універсум Марка Кропивницького: монографія. Харків: Майдан, 2006. 352 с.
8. Смоленчук М. Марко Кропивницький і його рідний край. Київ: Мистецтво, 1971. 78 с.

Новиков А. А. Семь тайн Марка Кропивницкого

Аннотация. Научная работа посвящена изучению неизвестных и малоизвестных фактов из биографии Марка Кропивницкого, о которых он не знал или не хотел говорить по цензурным соображениям. Эти факты касаются как самого драматурга, так и его ближайших родственников – прежде всего родителей и младшего брата Владимира. Опираясь на эпистолярное и мемуарное наследство, архивные источники, автор статьи впервые вводит в научный оборот материал, который позволяет сформировать более целостное представление о писателе.

Ключевые слова: дата рождения М. Кропивницкого, дворянское происхождение, крепостной оркестр, народническое движение, Киевский университет, дуэль, любовь.

Novykov A. Seven secrets of Marko Kropyvnytskyi

Summary. The scientific work is devoted to the study of unknown and little-known facts from the biography of Marko Kropyvnytskyi, about which he did not know or did not want to tell because of censorship. These facts concern the playwright himself as well as his closest relatives – first of all his parents and his younger brother, Volodymyr. Based on the epistolary and memoir works, archival sources, for the first time the author of the article introduces to the scientific usage the material that allows to form the full picture of the writer's personality.

Key words: date of birth of M. Kropyvnytskyi, aristocratic origin, serf orchestra, traditional Ukrainian populist movement, Kyiv University, duel, love.